

АЛЕНА ВАСІЛЕУСКАЯ (г. Мінск)

МЕТАФАРЫЧНЫЯ ЗАГАЛОУКІ ТВОРАУ МІХАСЯ ЗАРЭЦКАГА

Метафара, як лічыў Арыстоцель, з'яўляецца прыкметай таленту. Сцвярджаючы, што старажытнагрэчаскага філосафа не згубіла сваёй актуальнасці і ў нашы дні. Падбор і выкарыстанне метафар у мастацкім тэксце разглядаецца як важны паказчык індыўдуальнага стылю аўтара і сродак выяўлення яго пазіцыі і светапогляду. Асабліва важнымі пры аналізе стылю пісьменніка з'яўляюцца метафары, створаныя на аснове макракантэксту (абзаца, некалькіх абзацаў або цэлага кантэксту). Як правіла, такія метафары адзінкавыя, індыўдуальна-аўтарскія.

Пазіцыя загалюка з'яўляецца для метафары найбольш зручнай: па-першае, таму, дзе ёна ўжываецца, “контекстом для метафорического заглавия служит весь текст, эксплицирующий многообразные нюансы переносного значения”, па-другое, такая метафара, з'яўляючыся своеасаблівай загадкай, ствараецца сумеснай творчасцю аўтара і чытача [1, с. 17].

Літаратурная спадчына Міхася Зарэцкага дае багаты матэрыял для аналізу метафарыч-нага загалюкаў. У прозе пісьменніка вылучаюцца назвы, пераноснае значэнне якіх зразумелае і паказана ў кантэкстах твора. Так, непасрэдна ў загалюках “Тела вясна” і “Шэпты восені” рэалізуюцца пераноснае значэнне слоў *спяваць* і *шэпт*. Аднак толькі пасля прачытання гэтых вершаў у прозе

ніцца зразумелым, што метафарычнае значэнне набываюць назоўнікі *вясні* 'росквіт жыцця' *нь* 'трагічнае заканчэнне жыцця, яго адыход'. Такія загалюкі настрайваюць чытача на ўспрыманне твора, аднак не перастаюць быць загадкай.

Яшчэ большай увагі патрабуе аналіз загалюка апавядання "У віры жыцця". У злучэнні, вынесеным у назву твора, слова *вір* ужываецца з пераносным значэннем івы, імклівы рух чаго-нсьбудзь'. Аднак у кантэксце ўсяго твора слова пашырае сваю тычную напоўненасць. Назоўнік *вір* у творы не ужываецца, ён падтрымліваецца іншымі іарамі семантычнай групы "водныя аб'екты": *мора злосці прарвалася і палілася, злосць і, бурлівая ноч, бурлівае паветра* і інш. Звяртае на сябе увагу пэўная танальнасць выстаных метафар: яны надаюць твору адценне трагічнасці, грознасці, небяспекі. Тага героя Міхалка, які шукае справядлівасці ў перадзеле зямлі, забіваюць новыя дары. Цэла Міхалка забірае Дняпро. Такім чынам, у слове *вір* актуалізуецца яго прамое значэнне 'глыбокае месца ў рацэ'. А заглавак набывае значэнне 'нешта неўтаймаванае, інае, што можа знішчыць чалавека'.

Большая частка метафарычных загалюкаў праявітых твораў Міхася Зарэцкага бывае сваё значэнне толькі ў кантэксце ўсяго твора. Так, адразу два значэнні – прамое і пераноснае – актуалізуецца ў назве апавядання "Парася". У беларускай літаратурнай мове азначае азначная метафара *свіння* 'пра таго, хто робіць каму-небудзь непрыемнасці, пра ячнага чалавека'. Менавіта гэтым ёмікім словам галоўная гераіня апавядання Марына ўд характарызуе дзеянні і учынкi некаторых людзей. Па аналогіі з гэтай метафарай пераноснае значэнне набывае і слова *парася*, якім можна ахарактарызаваць Хомачку Гэрцыка, абірае "эксперыментальнага" парсючка – пестуна Марыны Перагуд.

У мастацкай прозе Міхася Зарэцкага можна назіраць разнастайныя шляхі развіцця фарычнага значэння слоў і словазлучэнняў, вынесеных у назву твораў.

Апавяданні "Ноччу" такое значэнне рэалізуецца толькі ў падтэксце. Прыслоўе *ноччу* у гэтым чаргу абазначае час апісаных у апавяданні падзей: менавіта ў глухую зімовую ноч ідзе Мікіту. Аднак на аснове супрацьпастаўлення пераноснага ужывання слоў *чорны* і *чык* прыслоўе-заглавак набывае новае значэнне: яно сімвалізуе сабой смерць і усё жывое і жудаснае, што ёсць у чалавеку. Значна часцей метафарычныя назвы твораў Міхася Зарэцкага развіваюцца на аснове пашырэння лексічнага значэння слоў-кампанентаў. Так, пераноснае значэнне словазлучэння *кветка пажоўклая* выяўляецца ўжо ў першых сказах апавядання: *Дзіўны гэты Арончык. Гэта ж ён так назваў яе: – Кветка пажоўклая...* [2, т. I, с. 11]. Марына Гарнова паўстае перад чытачом прыгожай жанчынай з надломам у душы: *А яна здавалася восеньскай кветкай, якая жоўдне сярод сухога былля і яшчэ песьціць погляд сваім астатнім сумным характам* [2, т. I, с. 332]. Менавіта гэты надлом прыводзіць гераіню ў стан развітацця з жыццём. Яна, як сцвярджае аўтар, "*не вытрымала палкага сонца*" жыцця, бо "*глыбока урасла каранямі ў атрутна-гнилую глебу*". У кантэксце ўсяго тэксту пераноснае значэнне *кветка пажоўклая* набывае значэнне 'чалавек, які не здолеў знайсці месца ў гэтым жыцці'. А ў апавяданні "Адкупіўся" пераноснае значэнне дзеяслова *адкупіцца* выяўляецца толькі з апошнім сказам твора. Спачатку ў тэксце рэалізуецца прамое значэнне пераноснае – 'заплаціўшы грошы, вызваліцца ад якой-небудзь залежнасці, ад якіх-небудзь абавязкаў; пільна сябе'. Селянін Пятрусь, які сек дрэвы ў панскім лесе, каб адкупіцца ад пана Бажэлкі, з таго таму ногі. Аднак чалавечы гонар, у якім сялянству адмаўляе пан Бажэлка, не дае спакою. Пятрусь, увесь свет здзекуецца з Пятруся, з яго смецця прырода, птушкі, лес (нездарма ў апавяданні мела назву "Белы здзек"). Годнасць не дазваляе вярнуцца селяніну ў гэты свет, і ён выбірае смерць. Апошні сказ, вылучаны ў абзац, змыкаецца з загалюкам: *Пятрусь піў ад усяго* [2, т. I, с. 116]. Толькі зараз раскрываецца пераноснае значэнне слова *піўца* 'вызваліцца ад пакут'.

Метафарызацыя загалюка аповесці "Голы звер" адбываецца на аснове разгортвання ў гэтым месце кожнага кампанента словазлучэння: *голы* 'без прымесей, чысты', *звер* 'пра вельмі жорсткага чалавека'. Само слова *звер* даволі часта сустракаецца на старонках аповесці характарыстыкі асобы галоўнага героя. Найбольш часта яно гучыць з вуснаў самога героя: *Я звер, дадушы, звер. Мне дужа лёгка загубіць чалавека* [2, т. II, с. 26]. У аповесці

ужываюцца словы, сэнсава звязаныя з назоўнікам *звер*: *Так звычайна выходзяць на палі* [2, т. II, с. 9]; ... *ён сярдзіты такі увесь час, мауклівы, як воук* [2, т. II, с. 30]. Такім чынам, у кантэксце слова *звер* актуалізуе яшчэ адно сваё значэнне 'драпежнік'. Прыметнік *звер* ужываецца у аповесці толькі ў спалучэнні з назоўнікам *звер*: — *Задушыць грамадскія пачуцці што тысячагоддзямі узгадаліся ў арганізме чалавека, скінуць культуру і стаць голымі зверам, які перагрызае горла такому ж, як ён...* [2, т. II, с. 37]. У кантэксце усяго гэтага словазлучэнне *голы звер* — гэта 'чалавек без маральных прынцыпаў, драпежны, страшны'. Гэта метафару раскрываецца вобраз галоўнага героя, перадаюцца аўтарскія адносіны да яго.

Слова *вязамо* у сучаснай беларускай літаратурнай мове стылістычна абмежаванае. У тлумачальным слоўніку прыводзяцца наступныя яго значэнні — абл. 'перавясла', уст. 'складанне спляценне чаго-небудзь, вузел'. У раманах М. Зарэцкага *вязамо* — гэта усё тое, што звязана з Сымонам Карызну не толькі з самім сабой, але і з людзьмі, увогуле з навакольным асяродкам. Гэта і тое, што звязана са сям'ёй зямлёй, гаспадаркай. Назоўнік *вязамо* неаднаразова сустракаецца ў тэксце. У спалучэнні з прыметнікамі *непарыўны, пракляты, дзеясловазайцкі, зацягнуцца* ён стварае карціну нечага тугога, цеснага, страшнага, з чаго няма выйсця: ... *Сымон Карызна... не бачыў больш спосабу вырвацца з вязама супярэчнасцей, што з кожным днём усё шчытней і шчытней заціскала яго* [2, т. III, с. 245]. Такім чынам, слова *вязамо* набывае індывідуальна-аўтарскае значэнне 'нешта складанае, забытанае, з чаго няма выйсця'.

Назва рамана "Сцежкі-дарожкі" шматзначная, сімвалічная. У першую чаргу *сцежкі-дарожкі* — гэта жыццёвы шлях: *Яму [Лясніцкаму] здаецца, што перад ім вольна раскрасана шырокае бязмернае поле. Гэта — жыццё. І ў гэтым полі-жыцці пераблытанай сеткай вольна сцежкі-дарожкі. Іх многа бязмерна, яны перасякаюць, пераганяюць адна адну і некалькі раз перацякаюць, губляюцца удалечы, быццам хочуць завабіць туды, заманіць... Ён выбірае адну сцежку і ідзе — смела, адважна ідзе ў шырокае поле-жыццё* [2, т. II, с. 90]. Множыны назоўнікаў, ужытых у спалучэнні *сцежкі-дарожкі*, дазваляе гаварыць пра існаванне розных шляхоў у дасягненні мэты, пра магчымасць выбару свайго шляху. Аднак часцей гэтыя *сцежкі-дарожкі* не злучаюць герояў рамана, а разводзяць іх у розныя бакі жыццёвага поля, робяць супернікамі і ворагамі.

Прааналізаваныя творы напісаны ў перыяд з 1923 года ("У віры жыцця") па 1932 год ("Вязмо"), але аналіз іх загаловаў дазваляе заўважыць пэўныя агульныя рысы. Усе назвы нясуць адбітак трагічнасці. Сваім гучаннем вылучаюцца толькі вершы ў прозе "Пела вясна", аднак, нягледзячы на агульны ўзнёслы настрой твора і назвы, адзначым, што дзеяслоў *вязамо* ужываецца ў прашлым часе, што можна разглядаць як пэўны мастацкі прыём.

Аналіз загаловаў, на наш погляд, дазваляе вызначыць адносіны пісьменніка да сучасных яму падзей: Міхась Зарэцкі з вялікай насцярожанасцю ставіўся да рэвалюцыйна-пераўтварэння, бачыў іх небяспеку, адчуваў, што яны абуджаюць у чалавеку самыя цёмныя, глыбока схаваныя пачуцці. І ў сваіх творах імкнуўся звярнуць увагу чытача на гэта, прымушаў задумацца пра важныя пытанні сучаснай яму рэчаіснасці.

Спіс літаратуры

1 Новикова, М. Ю. Эстетическая функция метафор в повестях Ю. Нагибина: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / М. Ю. Новикова; АН СССР, Ин-т рус. яз. — М., 1987. — 21 с.

2 Зарэцкі, М. Збор твораў : у 4 т. / М. Зарэцкі. — Мінск : Маст. літ., 1989-1992. — Т. 1-4.